

קין והבל - הרצח הראשון

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשֵׂדָה וַיִּקַּם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ: (בראשית ד ח).¹

וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אֲנִי: וַיֹּאמֶר מָה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה: וְעַתָּה אֲרוּר אַתָּה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדְךָ: כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לֹא תֹסֵף תֵּת פֶּחֶה לָךְ נָע וְנָד תִּהְיֶה בְּאָרֶץ: (שם פסוקים ט-יב).²

רמב"ן בראשית פרק ד פסוק ח – פרשני המקרא בקצרה

וטעם ויאמר קין אל הבל אחיו - שנכנס עמו בדברי ריב ומצה להתגולל עליו ולהרגו, לשון רש"י.³ ורבי אברהם אמר: כי הקרוב אליו, שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם.⁴ ועל דעתו, שהוא דבק עם "ויהי בהיותם בשדה", כי אמר לו נצא השדה והרג אותו שם בסתר. ויתכן שנתכוון בהריגהו שיבנה העולם ממנו, כי חשב שלא יהיה לאביו זרע אחר עוד, גם פחד שלא יהיה עיקר בנינו של עולם מאחיו שנתקבלה מנחתו.⁵

מדרש תנחומא פרשת בראשית סימן ט – הרצח "יעלם"

... כיון שהרגו אמר: אברח מפני אבי ואמי שאין מבקשין אותי אלא ממני, שאין אחד בעולם אלא אני והוא. מיד נגלה עליו הקב"ה, א"ל: מפני אבותיך אתה יכול לברוח, מפני אין אתה יכול לברוח, שנאמר: "אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו" (ירמיהו כג כד).⁷

בראשית רבה פרשה כב סימן ט – הרצח רשום, הרצח מתכחש ואיפה "בעל הבית"?

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" (בראשית ד ט) - משל לאחד שנכנס לגינה וליקט תותין ואכל, והיה בעל הגינה רץ אחריו. א"ל: מה בידך? א"ל: אין בידי כלום. א"ל: והרי ידיך מלוכלכות. כך אמר לו קין להקב"ה: השומר

¹ שני חלקי הפסוק קשים ודורשים הסבר. בחצי הראשון: "וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו" יש קושי תחבירי-ענייני: מה אמר קין אל הבל? קיצר המקרא ולא פירש והפסוק כאילו קטוע. החצי השני מעורר את הקושי המוסרי-אנושי, איך וכיצד אירע הרצח הראשון בהיסטוריה האנושית (עפ"י התנ"ך)? מדוע זה בכלל עולה בדעתו של בן אנוש להשמיד את זולתו? ואיפה הקב"ה שבצלמו ובדמותו נבראו הן הרצח והן הנרצח? מה חלקו כביכול בעניין?

² המעשה של קין לא נשאר בלי תגובת הקב"ה. רצח בין בני אדם לא יכול להישאר רק "בין אדם לחברו" או "בין אדם לחברה". קיים גם הצד של "בין אדם למקום", מה גם שעדיין אין חברה אנושית מתוקנת שיכולה לקחת על עצמה את תפקיד השופט/שופטאמחן. מה באמת תגובת הקב"ה לרצח? לכאורה, המקרא ברור בעניין. אין (עדיין) עונש מוות לרוצח. קין אינו נהרג. אבל הוא מקולל ומורחק מהאדמה שבגין הריב עליה הרג את הבל (כך לפחות עפ"י המדרש). הוא יוצא עם אות קין וסופו שאחד מצאצאיו, למך, הורג אותו גם אם בשוגג (שוב עפ"י המדרש). מה ניתן להוסיף על פסוקי המקרא בנושא זה?

³ ריב שהתדרדר לרצח או ריב שלכתחילה כוון לרצח. את ההחלטה הזו משאיר לנו רש"י. והוא מוסיף כדרכו ואומר: "ויש בזה מדרשי אגדה אך זה ישוּבו של מקרא". אז נלך בעצתו אל דרכי המדרש.

⁴ הכוונה לפסוק הקודם, דברי הקב"ה לקין אחרי שלא שעה למנחתו ונפלו פניו: "הֲלוֹא אִסְתַּיְטִיב שְׂאֵת וְאָם לֹא תֵיטִיב לִפְתַּח חַטָּאת רִבְץ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁקָטוּ וְאַתָּה תִּמְשָׁלֵבוּ". מדוע מספר קין להבל דברים אלה שאמר לו הקב"ה, בפרט שעפ"י רוב הפרשנים מדובר ביצר הרע, כפי שמפרש רש"י (עפ"י המדרש) ורוב הפרשנים בעקבותיו? ראו פירוש אבן עזרא לפסוק זה שמציע אפשרות אחרת שמדובר בקשר בין האחים ותשוקתו של הבל אל קין ומשילותו של קין על הבל, ואז אלו "דברים" אחרים לגמרי. אבל למסקנה, גם אבן עזרא מסכים שמדובר בחטאת וביצר לב האדם וכפי שהוא אומר כאן "בתוכחות".

⁵ רמב"ן מדגיש מוטיב מרכזי בספר בראשית של בכורה, בחירה וירושה: מי הוא שיהיה המשך בניינו של עולם? סוף דבר, שלושה פרשני מקרא נכבדים אלה מתעכבים על החצי הראשון של הפסוק ומניחים שאם נבין איזה דיבור או מחשבה היו שם קודם בין האחים, נוכל אולי להבין את פשר מעשה הרצח. אולי פתרון החצי הראשון של הפסוק יסייע בהבנת החצי השני. אלא שפרשנויות אלה, מתאימות לעולם שיש בו כבר רצח ועם כל הצער והכאב הוא תופעה קיימת בהתנהגות המין האנושי וצריך רק להבין מה גרם לרצח מסוים (מוצדק או לא מוצדק). אבל כאן מדובר ברצח הראשון! מנין בכלל לקח קין את הרעיון של קטילת חיים ומה תגובת בורא עולם?

⁶ שני המדרשים העיקריים בהם נתמקד הם מדרש תנחומא (הרגיל, הנדפס) ומדרש בראשית רבה פרשה כב סימן ט המובא בהמשך. שאר המדרשים: המדרש הגדול, אגדת בראשית, ילקוט ילמדנו, לקח טוב, ילקוט שמעוני וכו' מבוססים על שני מדרשים אלה. לא נביא את המימרות השונות של הדרשנים בשני מדרשים אלה בסדר הנדפס בספרים שבידינו (כפי שערך מי שערך את המדרשים), גם לא ניתן קדימות לבראשית רבה הקדום יותר, אלא בסדר העניינים כפי שנראה לנו.

⁷ השווה מדרש זה עם הדרשה במסכת אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מה: "שלושה חשבו מחשבה רעה וגילה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם: קין ועשו ואבשלום. קין חשב בלבו ואמר: אני הורג את אחי ואירש את העולם, שנאמר: ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בראשית ד ח). וגילה המקום מחשבתו לכל באי עולם, שנאמר: ועתה ארוּר אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה". קין חושב שמעשה הרצח יכול לעבור "בשקט" והוא יירש את העולם, אך לאחר המעשה הוא מנסה לברוח ולהסתתר. ממי הוא מסתתר? מאביו ואמו. יש כאן אמנם התייחסות "לשאר האנושות", לאפשרות שבני האדם יתבעו את דינו של הבל. אבל עם זה קין כבר יסתדר. נברח ונתחבא (העולם מספיק גדול) ויום אחד ההורים ילכו לעולמם ואז הוא והקב"ה יישארו מושלים יחידים בעולם. הקב"ה, "אי שם" למעלה ואני קין למטה בעולם שלנו. בשני המדרשים, הקב"ה, בורא העולם, הוא שמגלה את מצפונו של קין, הוא שמטיח בפניו את האשמה. בעולם הריק של אז, לא תיתכן אפשרות אחרת. עוד אין חברה אנושית שתשפוט.

אחי אנכי? אמר לו הקב"ה: הא רשע, "קול דמי אחיך צועקים". משל לאחד שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו לאחוריו. והיה בעל המרעה רץ אחריו, אמר לו: מה בידך? אמר לו: אין בידי כלום. אמר לו: והרי הוא מפעה אחריך.⁸

אמר ר' שמעון בן יוחאי: קשה הדבר לאומרו, ואי אפשר לָפֶה לפרשו.⁹ משל לשני אתלטים שהיו עומדים ומתגוששים לפני המלך. אילו רצה המלך – פָּרָשָׁם. ולא רצה המלך לפרשם. נתחזק אחד על חברו והרגו. והיה מצווה ואומר: יתבקש דיני מלפני המלך. כך: "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה".¹⁰

מדרש תנחומא פרשת בראשית סימן ט – חוצפתו של קין

כיון שאמר לו הקב"ה: "אי הבל אחיך?", א"ל: לא ידעתי השומר אחי אנכי? אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה? לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש. לבוקר תפשו השוער, א"ל: למה גנבת את הכלים? א"ל: אני גנב ולא הנחתי אומנותי. אבל אתה אומנותך בשער לשמור, למה הנחת אומנותך? ועכשיו אתה אומר לי כך! ואף קין כך אמר: אני הרגתי אותו בראת בי יצר הרע. אתה שומר את הכל ולי הנחת אותו להרגו? אתה הוא שהרגתו שנקראת אנכי! שאילו קבלת קרבני כמותו, לא הייתי מתקנא בו. מיד השיבו: מה עשית? קול דמי אחיך צועקים... צועקים אלי - צועקים עלי. משל לשנים שעשו מריבה הרג אחד מהן את חברו היה בהן שלישי ולא הפריש ביניהם, על מי הכל משיחין, לא על השלישי? לכך כתיב: צועקים אלי - צועקים עלי.¹¹

בראשית רבה פרשה כב סימן ט – לא אמרת כלום

משל לאַפְרָכָּסִס שהיה מהלך באמצע פלטיא, מצא הרוג אחד ואחד עומד על גביו. א"ל: מי הרגו? אמר לו: אני מבקשו מעמך ואתה מבקשו ממני? אמר לו: לא אמרת כלום.¹²

בראשית רבה פרשה כב סימן יב – יש תשובה/תקנה לרוצח?

⁸ שני מוטיבים חשובים כאן: הרצח לא נמחק ומשאיר רושם (צבע התותים והגדי הפועה), אבל הרוצח מתכחש, גם לאחר שקין "נתפס" ולא מצליח להסתתר. ראו בהמשך המדרש שם, לאחר שלכאורה מסתיים כל העניין: "ויצא קין מלפני ה' - מהיכן יצא? רבי יודן בשם ר' איבו אמר: הפשיל דברים לאחוריו ויצא, כגונב דעת העליונה, רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר: יצא כמפרטל מציע שתי דרכי פירוש עיקריות לביטוי זה: האחת, שאכן יש כאן תמיהה וקושי אמיתיים "גזרת כתוב תיאולוגית שלא "לא רצחתי". בדיני אדם, אמנם לא ניתן היה לדון את קין. ראו את ההשוואה המתבקשת עם התוספתא המובאת בגמרא סנהדרין לז' ע"ב: "תניא, אמר רבי שמעון בן שטח: אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חברו לחורבה, ורצתי אחריו, וראיתי סייף בידו ודמו מטפטף והרוג מפרפר, ואמרת לי: רשע, מי הרגו לזה? או אני או אתה. אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי, שהרי אמרה תורה: על פי שנים עדים יומת המת". אז אם בידי אדם אין דינו של קין מסור, עדיין יש דיני שמים. עדיין הקב"ה כאן.

⁹ ראו מאמרו של **משה הלברטל, אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו**, תרביץ ס"ח חוברת א תשנ"ט, בו הוא סוקר את כל המקרים בספרות המדרש בו מופיע הביטוי "אי אפשר לאמרו" ודומיו. (ואנו בעקבותיו, הקדשנו **דף מיוחד לנושא זה** בדפים המיוחדים). הלברטל מציע שתי דרכי פירוש עיקריות לביטוי זה: האחת, שאכן יש כאן תמיהה וקושי אמיתיים "גזרת כתוב תיאולוגית שלא באה על פתרונה". והשנייה, שיש כאן בעצם נתינת חסות לדרשן להביע את דעתו באופן חופשי ונועז: "הפרשן אומר: אלמלא מקרא כתוב, אני הדרשן לא הייתי מעז לומר מה שאני עתיד לומר. אולם מאחר שהדבר נאמר במקרא עצמו, הוסרה המגבלה ואני מפתח את המימרא הזו בחפץ לב ולא בתמיהה" (שם עמ' 42). כאן נראה שזו הדרך השנייה. הדרשן רוצה להציע שהקב"ה ימנע את הרצח בעולם. לא שיבוא בדיעבד וישפוט את הרוצח, אלא שימנע מראש את הרצח. שיהיה עולם ללא רצח!

¹⁰ המלך, הקב"ה בנמשל, עומד מהצד, צופה במחזה ואיננו נוקף אצבע למנוע את הרצח אשר עומד לקרות לנגד עיניו (כאצבעו של הקיסר שהיה מפסיק את התגוששות האתלטים לפניו ברגע שרצה). "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה". כביכול, הדם שנשפך תובע את דינו לא (רק) מהרוצח, אלא גם (ובעיקר) מהשופט, ממי שברא את העולם ומושל בו, שלא מנע אותו. ואולי גם שמראש ברא יצורים עם כח הרג. ראו מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה יג: "וכי מי גדול, הגונב או הנגנב? הוי אומר זה הנגנב שהוא יודע שהוא נגנב והוא מחריש". ראו דבריני **יצר לב האדם רע מנעוריו** בפרשת נח. ומה באמת התשובה? מדוע הנגנב שתק ורק כעת לאחר המעשה מתערב?

¹¹ מדרש זה מעצים מאד את המדרש הקודם ומשלב את המוטיב הפילוסופי עם חוצפתו של קין שהופך מנאשם למאשים. ולא עוד, אלא שלכאורה הקב"ה עצמו מסכים שיש לו בעיה. הדמים צועקים לא רק אל בורא העולם שברא גם את היצר הרע ואת מחשבת הרצח, אלא כביכול **ממש עליו!** ומה באמת תהיה תשובת הקב"ה, עפ"י דרשה קיצונית זו?

¹² מדרש קצר זה מקפל בעינינו "עולם ומלואו" ומסכם מדרשים רבים וארוכים ממנו. מחד גיסא הביטוי "מי הרגו" מזכיר שוב את תוספתא סנהדרין (הערה 8 לעיל) שאי אפשר לדון את קין. הרי הוא כאותו אחד שרץ עם סייף אחר חברו לחורבה ויוצא ממנה עם דם מטפטף וחברו נמצא הרוג שאי אפשר לדון אותו. כביכול גם הקב"ה לא יכול. הקב"ה לא יכול היה למנוע את הרצח ולא יכול גם לשפוט ולדון. זאת ועוד, מדרש זה חוזר למוטיב שראינו בתנחומא לעיל שכביכול השומר הוא האחראי, לא הגנב. "אני מבקשו מעמך ואתה מבקשו מעמי"? טוען קין בעזות מצח וחוצפה כלפי שמיא. אבל הסיום של המדרש אומר הכל. "לא אמרת כלום" – עונה לו הקב"ה. תסתתר, תכחיש, תאשים מישהו אחר, תתחצף ותתפלפל כמה שתרצה – "ארור אתה". האדמה שעליה אתה רוצה מלוך ולמשול "לא תוסף תת כוחה לך – נע ונד תהיה בארץ". לא בכדי חזרנו לפסוקי המקרא.

"ויאמר לו ה' לכן כל הורג קין". רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל.¹³ אמר להם: לכן אני אומר כל הורג קין יהרג.¹⁴ אמר רבי לוי: בא נחש הקדמוני לתבוע דינו של הבל, א"ל הקב"ה: לכן אני אומר: כל הורג קין יהרג.¹⁵ ר' נחמיה אמר: לא כדין של רוצחנין דינו של קין. קין הרג ולא היה לו ממי ללמוד, מכאן ואילך: כל הורג קין יהרג.¹⁶

"וישם ה' לקין אות". רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: הזריח לו גלגל חמה. א"ר נחמיה: לאותו רשע היה מזריח לו הקב"ה גלגל חמה? אלא מלמד שהזריח לו הצרעת... רב אמר: כלב מסר לו. אבא יוסי בן קסרי אמר: קרן הצמיח לו, רב אמר: עשאו אות לרוצחנים. רבי חנין אמר: עשאו אות לבעלי תשובה. רבי לוי בשם רבי שמעון בן לקיש אמר: תלאו ברפיון ובא מבול ושטפו, שנאמר: "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה" (בראשית ז כג).¹⁷

בראשית ד טז בתרגום ירושלמי – חזרה קללת האדמה

וַיִּנְפֹק קִין מִן קֶדֶם יְיָ וַיְתִיב בְּאַרְעָא גְלִי וַיִּמְטְלֵטֵל מִן מְדִינָה לְגִינְתָא דְעֵדֶן וַהֲוָה קֶדֶם עַד לָא קִטְל קִין לְהַקְלֵ אַחֵי הָוָה אַרְעָא מְרַבְיָא לֵיהּ פְּרִין כְּפִירִי גִינְתָא דְעֵדֶן מִן דְחָטָא וַקִּטְל לְאַחֵי חֲזָרַת לְמִסְקָא כּוּבִין וְדַרְדְּרִין:¹⁸

מדרש תנחומא פרשת בראשית סימן ט – קין משנה כיוון

א"ל קין: רבש"ע, לא ידעתי ולא ראיתי הרוג מימי. וכי הייתי יודע שאני מכהו באבן והוא מת? והשיבו מיד: "ארור אתה מן האדמה וגו' כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כוחה לך" (בראשית ד יא). אמר לפניו: רבש"ע, יש לפניך דילטורין שמלשינן את האדם לפניך? אבי ואמי הרי הן בארץ ואינן יודעין שאני הרגתי, ואתה בשמים, מנין אתה יודע? א"ל: שוטה כל העולם כולו אני סובל, שנאמר: "אני עשיתי ואני אשא אני אסבול ואמלט" (ישעיה מו).¹⁹

¹³ בהמות אוכלות צומח, וחיה ועופות דורסים, צדים והורגים למחייתם. אין אצלם "רצח" לשם סילוק משהו מהעולם גרידא. ראו בסימן ח במדרש שם שהחיות ועופות השמים הם שקברו את הבל (ובדרשות אחרות שהאדם למד לקבור את המת מבעלי החיים, תנחומא בראשית י!)

¹⁴ אם אין בני אדם שיעשו את הדין בקין והקב"ה כביכול מנוע, מדוע שבאמת לא יופעלו כנגדו כוחות אחרים בטבע? ראו הפתרון שמציעה הגמרא במסכת מכות י ע"ב למקרים שבהם מערכת המשפט הפורמלית לא יכולה לפעול: "ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו וגו' - כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (שמואל א כד). במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקב"ה מזמין לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו, זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה". אבל הקב"ה אינו מסכים שנגד קין יופעל "חוק הג'ונגל" וכל אחד ייקח את החוק לידיו.

¹⁵ גם לנחש שהסית את חווה יש כעת מה לומר! אפשר שהוא מתחשבן כאן עם העונש שנגזר עליו בחטא עץ הדעת טוב ורע. עניין זה של מעורבות הנחש ברצח הבל מחייב עיון מיוחד. נשמח לשמוע הערות ולהוסיף לקח משואבי המים.

¹⁶ זו הסניגוריה 'הידועה' שרצח הבל היה הרצח הראשון ולא היה לקין ממי ללמוד. כנגד זה עומדים המדרשים הקשים שמתארים איך קין מתחבט איך בדיק להרוג את הבל ואיפה לפגוע בו (בראשית רבה כב ח, תנחומא בראשית ט: "עשה לו פציעות פציעות חבורות חבורות באבן בידו וברגליו שלא היה יודע מהיכן נשמתו יוצאת עד שהגיע לצוארו"). ובסוף נזכר קין איך ראה את אביו שוחט את הפר. הרי שהיה לו ללמוד, דווקא משחיטת בעלי החיים שיש דבר כזה כמו מיתה.

¹⁷ אנו עוברים לעונש שקיבל קין וממילא גם לאפשרות של סליחה ותשובה ולפנינו מגוון רחב של דעות. האם יש עונש הולם לרוצח? האם הוא יכול לעשות תשובה? האם תפילתו מועלת? תשובת המדרש היא כן. חלקית לפחות. התשובה כאן היא אמנם מינורית, אבל קיימת. "אות קין" שבמקרא הוא אות חיים ושמירה, מקבל במדרש חיזוק אבל גם את הפן השני – אות של צרעת. המונח "אות קין" במובן השלילי כאות של גנאי, מקורו במדרש, לא במקרא. מחד גיסא, מחמיר המדרש עם קין מעבר למקרא. הוא גם לא מוכן לקבל את זה שהוא נפטר "בשיבה טובה", ורואה במוותו, אם כי באיחור רב ובמבול, לאחר שזכה להעמיד צאצאים רבים, סגירת המעגל (מי יודע כמה מדמו של קין זורם בעורקינו). בסופו של דבר קיבל קין את עונש המוות שמיועד בתורה לרוצח. ראו גם בראשית רבה כג ה: "תחת הבל כי הרגו קין, מחטא של הבל נהרג קין. לשני אילנות שהיו סמוכין זה לזה, פכרה רוח את אחד מהן ונפל על חבירו ופכרו. כך תחת הבל כי הרגו קין מחטא של הבל נהרג קין". מאידך גיסא, אין לחמוק מכך שהמדרש מעלה את מוטיב התשובה בהקשר עם קין. לא רק שהג'ונגל לא יתבע את דינו (יכול היה להיטרף פשוט ע"י ארי וכדומה), לא רק שלמחרת יום הרצח השמש זרחה ועולם כמנהגו נוהג, אלא ש"עשאו אות לבעלי תשובה".

¹⁸ תרגום לתרגום: "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נע ונד ממזרח לגן עדן והיה קודם עד שלא הרג קין להבל אחיו היתה הארץ מגדלת לו פירות כפירות גן עדן. משחטא והרג את אחיו חזרה להעלות קוצים ודרדרים". את הפסוק בתורה: "וַיִּצֵא קִין מִלְפָּנֵי ה' וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נֹד קָדְמָת עֵדֶן" מתרגם התרגום הירושלמי באריכות ותוך הבאת דרשה ממנה ניתן להבין שהקללה שנאמרה לאדם הראשון אחרי חטא עץ הדעת: "ארורה האדמה בעבורך... ואכלת את עשב השדה" פגה בשלב מסוים וחזרה הארץ לגדל "פירות כפירות גן עדן" (בהסתמך על המילים "קדמת עדן" שבפסוק). כיצד זה אירע? האם משום שקין היה עובד אדמה והשכיל להפריחה ולהסיר ממנה את הקללה בגין חטא אביו? (ראו דברינו [איש האדמה](#) בפרשת נח). בין כך ובין כך, עתה עם רצח הבל חזרה הארירה לא רק של קין עצמו אלא גם של האדמה ש"חזרה להעלות קוצים ודרדרים". נראה שהוא דורש את הפסוק: "וַעֲתָה אֲרוּר אֲתָה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַח אֶת דְּמֵי אֲחִיךָ מִיָּדְךָ" במובן: אתה והאדמה אשר קבלה את דמו של הבל. "מן" במובן של "גם". והדברים מתקשרים לדרשתו של ריש לקיש שבסוף המדרש הקודם שחטאו של קין (ושל האדמה, נוסף) היה תלוי ועומד (בריפיון) עד שבא המבול ומחה הכל, גם את האדמה, גם את דמו של הבל. ראו דברינו [אם אדם חטא בהמה במה חטאה?](#) בפרשת נח.

¹⁹ עד כאן בדומה למדרשים לעיל שקין מתחמק, אולי גם מאשים אחרים (כעת גם במלשינות) והקב"ה עונה לו מעין מה שכבר ראינו בבראשית רבה לעיל: לא אמרת כלום. או אז, משנה קין (הדרשן נכון יותר) כיוון וטון. האם הקב"ה יתרחק בכך?

א"ל: כל העולם כולו אתה סובל ועוני אינך יכול לסבול? גדול עוני מנשוא! א"ל: הואיל ועשית תשובה, צא וגלה מן המקום הזה, שנאמר: "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד". כשיצא, כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מזדעזעות מתחתיו והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות: מהו זה? אומרות זו לזו: קין הרג את הבל אחיו, גזר הקב"ה עליו נע ונד תהיה. והן אומרות: נלך אצלו ונאכלנו והיו מתכנסות ובאות אצלו. באותה שעה זלגו עיני דמעות ואמר: "אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח אם אסק שמים שם אתה ואציעה שאול הנך אשא כנפי שחר אשכנה באחרית ים גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך" (תהלים קלט).²⁰

בראשית רבה פרשה כב סימן ט – תשובתו של קין כדגם?

"ויצא קין מלפני ה' " - רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר: יצא שמח, כמו שאתה אומר: "הנה הוא יוצא לקראתך וגו' " (שמות ד).²¹ פגע בו אדם הראשון, א"ל: מה נעשה בדינך? א"ל: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כוחה של תשובה ואני לא הייתי יודע מיד עמד אדה"ר ואמר (תהלים צב) מזמור שיר ליום השבת וגו', א"ר לוי המזמור הזה אדם הראשון אמרו ונשתכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו'.²²

בראשית פרק ט פסוק ו – באדם ישפך דמו של הרוצח

שֶׁפַךְ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בַצֶּלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם.²³

בראשית רבה סז ח פרשת תולדות – עשו כמשיכו של קין

"יקרבו ימי אבל אבי", ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: בא לו עשו במתינה. אמר: מה אני מכריע את אבא? אלא, יקרבו ימי אבל אבי ואהרגו. ... רבנן אמרי: אם הורגו אני, שם ועבר יושבין עלי בדין ואומרים לי: למה

²⁰ אחד מהפתרונות לבעל תשובה הוא גלות (ראו הלכות תשובה לרמב"ם פרק ה הלכה ד) ולכאורה זה העונש שקיבל קין. רצית לשלוח בעולם – נא ונד תהיה. הגלות תמנע עונש כבד אבל לא תמחק אותו – נע ונד תהיה על פני האדמה שבלעה את דם אחיך וחזרה להיות מקוללת בגינך. ואם נחזור לבראשית רבה כב יא נמצא את מדרש הבא: "ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, לעליונים והתחתונים אתה סובל, ולפשעי אין אתה סובל ... גדול עוני משל אבא? אבא על מצוה קלה עבר ונטרד מתוך גן עדן, זו שהיא עבירה חמורה של שפיכות דמים על אחת כמה וכמה! גדול עוני, הן גרשת, אתמול גרשת את אבא, ועכשיו את מגרשני הן גרשת אותי היום שמה מפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ וגו' ". האם שינוי הטון של קין מצליח לתמרן ולהפוך את תביעתו של הקב"ה שיתן את הדין על מעשיו לאפשרות של סליחה? נראה שכן. גדלותו של הקב"ה היא מקור התשובה וכביכול נופה עליו לסלוח: "כל העולם כולו אתה סובל ועוני אינך יכול לסבול?" – וכל זאת מפי קין דווקא. ותוך שימוש בפסוקים מעוררי השגב של תהלים פרק קלט! ראו דברינו [פליאה נשגבה ממני](#) בראש השנה. אבל מי לא סולח לקין? הארץ (האדמה) וכל בעלי החיים שהיו מזדעזעים בכל מקום שקין הלך אליה. יש לשים לב לחלקו של "העולם" שמסביב (החיות) שמעניש את קין. ידיו של הקב"ה שברא את העולם כביכול כבולות במוטיב הסליחה והתשובה, אבל העולם שברא – לא סולח ולא מוכן לקבל את קין. האם אנחנו שומעים כאן התחלה של תגובה למעשה הרצח של קין מכיוון אחר?

²¹ השוואה היא עם אהרון שיצא לקראת משה אחיו. פה אהבת אחים ושמחה בשוב האח הגולה ופה רצח אח ויציא מהדין!

²² ראו גם דברים רבה פרשה ח סימן א: "אמר ר' אלעזר: רצונך לידע כוחה של תפילה? אם אינה עושה כולה, חציה היא עושה. קין עמד על הבל אחיו והרגו. יצאה גזירה (בראשית ד) נע ונד תהיה בארץ. מיד עמד ונתוודה לפני הקב"ה שנאמר: גדול עוני מנשוא. אמר לפניו: רבש"ע, כל העולם אתה סובל ולעוני אי אתה סובל? כתבת: נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח) - סלח לעוני שהוא גדול. מיד מצא חסד לפני הקב"ה ונמנע ממנו נע חצי הגזירה שכן כתיב (בראשית ד) וישב בארץ נוד. מכאן אתה למד שגדולה התפילה לפני הקב"ה". קצת מרגיז לשמוע שבתפילה יכול הרוצח להקל גם מהעונש הקל יחסית שקיבל של נע ונד (שבמקומות אחרים הוא משווה לעיר מקלט, לרוצח בשגגה!). ואולי מרגיז עוד יותר מדרש בראשית רבה הנ"ל שמזמור שיר ליום השבת שאנו אומרים כל ליל שבת ויומו, נאמר לראשונה ע"י אדם הראשון שעשה תשובה בעקבות התשובה שעשה קין דווקא! גם המילה "נתפשרתי" נשמעת קצת צורמת. אבל צריך לזכור שמדרשים אלה שייכים לז'אנר רחב של מדרשי תשובה אשר דורשים את מוטיב התשובה, מדרשים שאנו מוצאים במדרשים לחודש תשרי ותעניות. ומהם מדרשים שאפילו לא מהססים לקרוא לתשובה מעין שוחד לקב"ה (מדרש תהלים מו, שם יז, ראו בדברינו [שני פנים לתשובה](#) בשבת שובה). מדרשים אלה מחפשים מקורות כמה שיותר קדומים במקרא לאנשים שחטאו ועשו תשובה ואלו תפילה והקב"ה קיבל אותם. ראו כדוגמא פסיקתא דרב כהנא לשבת שובה, פסיקא כד: " אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבון העולמים, אם עושין אנו תשובה מקבלינו אתה? אמר להם: תשובתו של קין קבלתי ותשובתכם איני מקבל?". מדרשים אלה יותר משבאים לפרש את הסיפור של קין הבל, את הרצח הראשון במקרא, באים לדון בערך התשובה והתפילה. אבל לנושא הפרשה שלנו, נראה שלא קבלנו תשובה שלימה (תרתי משמע).

²³ נראה שאת התשובה האמתית, נותנת התורה בפרשה הבאה, פרשת נח, לאחר המבול. החברה האנושית היא שמצווה לטפל בעוולות בין אדם לחברו ובין אדם לחברה, כולל פשע הרציחה. רק לה החובה והסמכות, רק בני האדם יעשו זאת. מה פירוש "כי בצלם אלהים עשה את האדם"? בעקבות פירוש חזקוני על הפסוק, אנו מציעים לומר שהכוונה לא לנרצח ובודאי לא לרוצח, כי אם לבית הדין שנקרא גם "אלהים" שידון דיני נפשות. "כי בצלם אלהים עשה את האדם" – את השופטים – את בית הדין. יכולת בני האדם להעניש בכלל, ועד כדי נטילת חיים ממי שנטל חיים בפרט, היא משום שהם נבראו בצלם אלהים. הקב"ה לא יתערב – רק החברה האנושית, אשר מצויה: "שופטים ושוטרים תתן לך", "ושפטו את העם בכל עת", "עד האלהים יבוא דבר שניהם", "אל השופט אשר יהיה בימים ההם" ועוד. וכשבאו חכמים ואמרו שסנהדרין ההורגת אחת לשבע שנים או אפילו אחת לשבעים שנה נקראת "חובלנית" ורבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: "אילו היינו בסנהדרין – לא נהרג אדם מעולם", עונה להם רבן שמעון בן גמליאל: "אף הן מרבין שופכי דמים בישראל" (מכות דף ז עמוד א).

הרגת את אחיך? אלא הריני הולך ומתחתן לישמעאל והוא בא ועורר עמו על הבכורה והורגו ואני עומד עליו כגואל הדם והורגו ויורש אני שתי משפחות.²⁴

שבת בראשית שלום שתהיה לנו ראשית והתחלה טובה מחלקי המים

מים אחרונים: לנצי"ב (פירוש העמק דבר) יש דרך מיוחדת במינה בהסבר כל עניין רצח הבל ע"י קין. ראו פירושו לבראשית ד פסוקים ו-ט. דברי התוכחה של הקב"ה לקין, אחרי שלא שעה למנחתו: "הֲלוֹא אֶסְתִּיטֵיב שְׂאֵת וְאָם לֹא תִיטֵיב לִפְתָּח חַטָּאת רִבֵּץ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקְתּוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בוֹ", נאמרו לו כהנחיייה לבניית חייו כעובד אדמה שגם מקדיש זמן ל"עונג הנפש בעת המנוחה מעבודת האדמה". תפקיד קין כבכור, כיצור אנוש הראשון, ("קניתי איש את ה'", "קראה לו חוה אמו), היה לחנך את הבל אחיו הצעיר לחדול מהבלי עבודת רועה הצאן, ארעיותה והזמן הרב שהיא צורכת, לחבור אל עבודת השדה היציבה יותר ולהקדיש עקב כך זמן גם לחיים הרוחניים. "אליך תשוקתו – של הבל, הוא עמל למצוא חן בעיניך ... ואתה תמשול בו – שלא ליתן לו לחם כי אם כאשר ישמשהו בעבודת האדמה". הנצי"ב ממשיך ומסביר שם: "ויהי בהיום בשדה ... ויקם קין אל הבל אחיו – לא כתיב על הבל אחיו אלא אל הבל אחיו ופירושו שעמד אצלו ללמדו עבודת השדה מה שלא הורגל. וע"י גערה ושוט מכה כדרך אדון המושל על עבדו הגיע לידי כך ... ויהרגהו – שהכהו עד מוות". פירוש זה יכול להתחבר יפה לתרגום הירושלמי שמובא לעיל, לפיו קין הסיר את קללת האדמה הראשונה בגין חטא אדם שאכל מעץ הדעת טוב ורע. כיצד? ע"י שהשכיל לשלב את עבודת האדמה עם חיים רוחניים. לפירוש זה גם יש שורשים בפירוש אבן עזרא שהבאנו בהערה 4 לעיל, בהסבר של דברי הקב"ה לקין שהיו ממשלתו או משילותו על הבל. אבל מעבר לפרט זה, נראה שפירוש זה הוא יחידאי ומיוחד בסנגוריה על קין ואין זו הדוגמא היחידה לשיטת הנצי"ב של קריאת פסוקי המקרא באופן פשוטני וחדשני. ראו דבריו ב"קדמת העמק" בתחילת פירושו לתורה (לא הפתיחה לספר בראשית) שם הוא מסביר את גישתו במשפט: "וכך הוא לדורות, אין הבנת כל אדם שווה במקראי התורה".

²⁴ ראו הערה 7 לעיל שם הבאנו את אבות דרבי נתן: "שלושה חשבו מחשבה רעה וגילה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם. קין ועשו ואבשלום וכו'". קין מנסה להסתתר מאביו ואמו אחרי שהרג את הבל ועשו מתכנן להרוג את יעקב לאחר שאביו ואמו יסתלקו מהעולם (ושוב הוא יירש יחיד, הפעם את בית יצחק). אבל עשו לא הורג את יעקב! בימיו של עשו קיים בית מדרשם של שם ועבר שמתפקד גם כבית דין כולל דיני נפשות. ברצח הראשון בתורה, של הבל, אין מי שיכול לדון את הרוצח רק הקב"ה. גם למך שהרג את קין מצפה לעונש או סליחה משמים, במעין קל וחומר: "כִּי שִׁבְעֵתִים יִקָּם קֵין וְלִמָּוֶת שִׁבְעֵים וְשָׁבָעָה" (בראשית ד כד, ראו רש"י על הפסוק). עם חידוש העולם אחרי המבול, ואחרי שהותר לאכול בשר, אומרת התורה: "שִׁפְךָ דָם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְּצַלְם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט ו) וניתנה הסמכות לבית דין של בני אדם שנבראו בצלם (בית דין נקרא "אלהים", שמות כב ח) לדון דיני נפשות. אך להוותנו, לא נראה שהאנושות התמודדה עם נושא זה ועדיין שתיקתו של הקב"ה לנוכח שפיכות הדמים בעולם, מהדהדת מימי הבל ועד ימינו. וכבר אמר מי שאמר שרצח הבל הוא ההבל הגדול מכולם.